

Tafsir Dergisi- Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 1 (Kasım/ November 2021): 51-64

Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmadığı Problematığı (Kur'an ve Sünnet Merkezli Bir Değerlendirme) The Problem of whether the Deed Is a Part of Faith or not (An Evaluation Based on the Qur'an and Sunnah)

Talip Özdeş

Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı
Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of
Tafsir
Yozgat, Turkey
e-mail adresi: talip.ozdes@bozok.edu.tr
orcid: 0000-0002-6989-1900

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 11.09.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 23.10.2021
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.11.2021

Atıf/Cite as

Özdeş, Talip. Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmadığı Problematığı (Kur'an ve Sünnet Merkezli Bir Değerlendirme) Tafsir Dergisi 1/1 (Kasım 2021), 51-64
Özdeş, Talip. The Problem of whether the Deed Is a Part of Faith or not (An Evaluation Based on the Qur'an and Sunnah) Tafsir Journal 1/1 (November 2021), 51-64

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>. Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

**The Problem of whether the Deed Is a Part of Faith or not
(An Evaluation Based on the Qur'an and Sunnah)**

Abstract

In the history of Islamic thought, none of the theological schools that emerged in terms of theology were formed independently of politics. Politics has played an active role in the formation of almost them all. In this context, the emergence and formation of every sectarian formation that played a role in the history of Islam, such as Shia, Kharijite, Murci'e, Mu'tazila and Ahl al-Sunnah, was either directly or predominantly related to politics. The debates made by different orientations and schools about what faith is and about the relationship between faith and deeds are not independent of politics, and they are still held today with similar discourses and arguments. Although the discussions around the relationship between faith and deeds seem to be included in the framework of the science of kalam, the science of kalam had not been formed yet, and the books on kalam had not been compiled when the issue of whether deed is a part of faith or not began to be discussed in the history of Islam. Historically, the sociological ground on which this debate has arisen is a ground where political conflicts, divisions and controversies among Muslims are experienced intensely. The formation of theological sects over time took place on this ground. In the first period of Islamic history, in the political conflict that took place between the Fourth Caliph Ali and the governor of Damascus, Muawiya, when both sides were at war with each other in a place called Siffin, the soldiers in the army of Muawiya, which was being defeated, put the pages of the Qur'an on their spears and demanded that the war be stopped and that the Book of Allah be made the arbitrator for the settlement of the conflict. As a result of this call, both parties agreed to take the matter to arbitration in order to resolve the dispute. However, the cheating mixed in the matter of arbitration, and the result developed against Caliph Ali. In the context of major sin, the debate whether deed is a part of faith or not has emerged on this ground. Those who were not satisfied with the result, emerging with the motto "The judgment belongs to Allah", interpreted the issue of going to the arbitrator as not being satisfied with the judgment of Allah. This group called "Kharijis" in Ali's army later rebelled and proclaimed Caliph Ali and Muawiya as infidels for taking the issue to the arbitration. According to their interpretation, both Ali and Muawiya committed great sins and left their faith and so they became unbelievable because they both consented to the arbitrator. Thus, the debate that emerged on the political ground was not only an issue discussed in the theological framework, but it has been used for ideological and political purposes in a way that will harm the sociological texture, stability, unity and solidarity of the Muslim society. Today as yesterday, in the Islamic world there are some direct or indirect effects of the approaches and interpretations made by different orientations about what faith is and whether deed is a part of faith or not on the intellectual structure, political and sociological texture of the Muslim society, and there are some results that they come up with. According to those who hold the view that faith consists of heartfelt affirmation, tongue and confession, those who fail to fulfil the deeds that religion wants to be done, and those who commit sin by doing things that religion forbids even though they are Muslims, are still considered believers and kept within the circle of Islam. However, the situation differs according to those who think that deeds are included in the faith and they are the part of it. According to them, those who fail in their deeds and commit sins are declared polytheists or apostates and taken out of the circle of Islam, and the basic sources of religion are interpreted in a way that will allow their blood to be shed and their property taken away. Some negative practices in the name of religion are a reflection of this interpretation in the countries such as Syria, Iraq and Afghanistan, which have been subjected to occupations, where environments of war and chaos are dominant, and where religion has been politicized and placed on an ideological ground. While the first approach to the issue is aimed at protecting the unity and integrity of the Muslim community, on the other hand it weakens the strong bond of faith with deeds. As for the second approach, while it claims that it is claiming the cause of Islam and trying to

keep the religion alive, in fact it is actually aimed at dividing the unity of the Muslim community. It is a natural situation that both approaches are expected to take steps towards self-realization, especially when they have political power. In this article, after giving information about the aforementioned approaches on the meaning of faith and the relationship between faith and acts and the evidence they put forward to confirm their views, the subject has been evaluated through the semantics of the Qur'an and human nature in order to reconcile both approaches.

Key Words: Politics, Faith-action Relationship, Ahl al-Sunnah, Kharijite, Salafism, Quranic Semantics, Human Nature

Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmadığı Problematığı (Kur'an ve Sünnet Merkezli Bir Değerlendirme)

Öz

İslâm düşünce tarihinde itikâdî ve kelâmî anlamda ortaya çıkan ekollerin hiçbiri siyasetten bağımsız bir şekilde teşekkül etmemiştir. Siyaset, hemen hepsinin oluşumunda etkin rol oynamıştır. Bu bağlamda Şia, Haricilik, Mürci'e, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi İslâm tarihinde rol oynayan her mezhebi oluşumun ortaya çıkıp teşekkül etmesi, ya doğrudan doğruya, ya da ağırlıklı olarak siyasetle bağlantılı olmuştur. İmanın ne olduğu ve iman-amel ilişkisi konusunda farklı yönelişler ve ekoller tarafından geçmişte yapılan tartışmalar siyasetten bağımsız olmayıp benzer söylem ve argümanlarla günümüzde de yapılmaktadır. İman-amel ilişkisi etrafındaki tartışmalar kelimelerin çerçevesine dâhil görünmekle beraber, İslâm tarihinde amelin imandan bir cüz olup olmadığı meselesi tartışılmaya başlandığında, henüz kelimelerin ilmi teşekkül etmiş, kelama dair kitaplar tedvin edilmiş değildi. Tarihi olarak bu tartışmanın ortaya çıktığı sosyolojik zemin, Müslümanlar arasında siyasi ihtilafların, tefrika ve çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı bir zemindir. Kelâmî mezheplerin zaman içerisinde teşekkülü bu zemin üzerinden gerçekleşmiştir. İslâm tarihinin ilk döneminde Dördüncü Halife Hz. Ali ile Şam valisi Muaviye arasında meydana gelen siyasi ihtilafta her iki taraf da Siffin denilen yerde birbiriyle savaş durumunda iken, yenilmekte olan Muaviye ordusundaki askerler Kur'an sahifelerini mızraklarının üzerine takarak savaşın durdurulmasını, ihtilafın çözümü için Allah'ın Kitabının hakem kılınmasını istemişlerdir. Yapılan bu çağrı sonucunda her iki taraf da ihtilafın çözülmesi için konunun hakeme götürülmesi (tahkîm) konusunda anlaşmışlardır. Ancak hakem olayına hile karışmış, sonuç Hz. Ali'nin aleyhine gelişmiştir. Büyük günah bağlamında amelin imandan bir cüz olup olmadığı tartışması da bu zeminde ortaya çıkmıştır. Hz. Ali'nin ordusunda sonuçtan memnun olmayan kimseler, "Hüküm Allah'ındır" söylemiyle ortaya çıkarak hakeme gitme konusunu Allah'ın hükmüne razı olmama şeklinde yorumlamışlardır. Daha sonraları kendilerine "Hâricîler" ismi verilen bu grup, Hz. Ali ve Muaviye'yi konuyu hakeme götürdüklerinden dolayı tekfir edip isyan etmişlerdir. Onların yorumuna göre hem Hz. Ali hem de Muaviye hakeme rıza gösterdikleri için büyük günah işleyerek imandan çıkmış, küfre girmişlerdir. Böylece siyasi zeminde ortaya çıkan tartışma sadece teolojik çerçevede tartışılan bir mesele olmamış, Müslüman toplumun sosyolojik dokusuna, istikrarına, birlik ve beraberliğine zarar verecek şekilde ideolojik ve politik amaçlar doğrultusunda kullanılma yönüne gidilmiştir. Dün olduğu gibi bugün de imanın ne olup olmadığına, amelin imandan bir cüz olup olmadığına yönelik yaklaşım ve yorumların Müslüman toplumun fikri yapısına, siyasi ve sosyolojik dokusuna doğrudan veya dolaylı etkileri, ortaya çıkardığı birtakım sonuçlar vardır. İmanın kalbî tasdikten ve dil ile ikrardan ibaret olduğu görüşünde olanlara göre, Müslüman olduğu halde dinin yapılmasını istediği amellerin yerine getirilmesinde kusuru olanlar, dinin nehyettiği davranışları yaparak günaha girenler yine de mü'min kabul edilip İslâm dairesi içerisinde tutulmaktadır. Ancak amelin imana dâhil olup ondan bir cüz olduğu görüşüne sahip olanlara göre ise durum farklılaşmaktadır. Onlara göre amelde kusur edenler ve günah işleyenler müşrik veya mürted ilan edilip İslâm dairesinin dışına çıkarılmakta, dinin temel kaynakları onların kanlarının akıtılmasına, mallarının ellerinden alınmasına

cevaz verecek doğrultuda tevil edilmektedir. Suriye, Irak, Afganistan gibi işgallere maruz kalmış, savaş ve kaos ortamlarının egemen olduğu, dinin siyasallaşarak ideolojik bir zemine oturtulduğu ülkelerde din adına yapılan birtakım menfi uygulamalar bu tevilin bir yansımasıdır. Konuya birinci yaklaşım Müslüman camianın birlik ve bütünlüğünü korumaya yönelik olmakla beraber imanın amelle olan güçlü bağına zayıflatırken, ikinci yaklaşım İslâm davasına sahip çıktığını, dini yaşatmaya çalıştığını iddia ederken aslında Müslüman camiayı bölüp parçalamaya yöneliktir. Her iki yaklaşımın da, özellikle siyasi erke sahip olduğunda kendisini gerçekleştirme yolunda adımlar atması beklenen doğal bir durumdur. Bu makalede iman-amel münasebeti konusunda söz konusu yaklaşımlar ve görüşlerini teyit için öne çıkardıkları deliller hakkında bilgi verildikten sonra, konu her iki yaklaşımın uzlaştırılmasına yönelik olarak Kur'an semantiği ve insan fitratı üzerinden değerlendirilme yoluna gidilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Siyaset, İman-amel Münasebeti, Ehl-i Sünnet, Haricilik, Seleflik, Kur'an Semantiği, İnsan Fitratı

Giriş

İman-amel münasebeti bağlamında amelin imandan bir cüz olup olmadığı meselesi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de klasik anlamda sadece kelam ilminin çerçevesi içerisinde tartışılan teolojik bir konu olmanın ötesinde farklı boyutlara sahiptir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde tartışılan teolojik konular, ortaya çıktıkları toplumun tarihinden, din tasavvurundan ve sosyo-politiğinden bağımsız değildir. Problem olarak ortaya çıkıp tartışılan her konunun o toplumda mutlaka reel bir karşılığı vardır. İslâm tarihinde amelin imandan bir cüz olup olmadığı meselesi tartışılmaya başlandığında, henüz kelam ilmi teşekkül etmiş, kelama dair kitaplar tedvin edilmiş değildir! Tarihi olarak bu tartışmanın ortaya çıktığı sosyolojik zemin, Müslümanlar arasında siyasi ihtilafların, tefrika ve çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı bir zemindir. Kelâmî mezheplerin zaman içerisinde teşekkülü bu zemin üzerinden gerçekleşmiştir.

Mu'tezile dâhil İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan birtakım ekolleri, salt kelâmî ve felsefi oluşumlar olarak görmek yanıltıcı olabilir. Tekâmülleri zaman içerisinde oluşan Şia, Haricilik, Mürci'e, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi İslâm tarihinde rol oynayan her mezhebi oluşumun ortaya çıkıp teşekkül etmesinin ya doğrudan doğruya, ya da ağırlıklı olarak siyasetle bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim olayların, fikrî ve itikâdî oluşumların tarihî seyirleri içerisinde incelenmesinden, siyasî ve itikâdî ekollerin, büyük ölçüde kendilerini ortaya çıkaran sosyo-kültürel, ekonomik ve politik şartların bir ürünü oldukları anlaşılmaktadır. Malum olduğu gibi İslâm tarihinde amelin imandan bir cüz olup olmadığı tartışması da ilk defa Dördüncü Halife Hz. Ali (ö. 40/661) ve Şam valisi Muaviye (ö. 60/680) arasındaki siyasi ihtilafın çözümü için hakeme gidilmesinden (*tahkîm*) sonra ortaya çıkan gelişmelerin sonucunda Müslümanların gündemine girmiştir.

Malum olduğu üzere milâdî 657 yılında dördüncü halife Hz. Ali'nin ordusu ile onun hilafetini tanımadığını ilan eden Muâviye'nin ordusunun Sıffin denilen yerde karşı karşıya gelip birbiriyle savaştığı bir ortamda yenilmek üzere olan Muâviye'nin ordusunda Kur'an sahifeleri mızraklara takılarak yukarıya kaldırılmış, "Ey Iraklılar, sizinle bizim aramızda Allah'ın kitabı (Kur'an) var! Onu aramızda hakem tayin edelim!" çağrısı yapılmıştır. Çoğunluğu Iraklılardan olan Hz. Ali'nin ordusuna yapılan bu çağrı hedefine ulaşmış, taraflar siyasi problemi hakeme müracaatla çözmeye hususunda anlaşınca, her iki taraf da kendi temsilcilerini seçmek için harekete geçmiştir. Ancak her iki tarafı temsil eden hakemlerin bir araya geldiği tahkîm olayına hile karışmış, çıkan sonuç Hz. Ali tarafında şok etkisi yapmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali'nin ordusuna mensup olup "Hüküm vermek ancak Allah'a aittir" sloganıyla ortaya çıkan bazı kimseler konuyu hakeme götürerek onların verdikleri hükme rıza göstermenin Allah'ın hükmüne karşı çıkmak anlamına geldiğini, tahkime gitmenin büyük günah ve küfür olduğunu iddia etmişlerdir. Bu kimseler, tahkîm olayından sonra Muaviye ve taraftarlarının kâfir olduğunu iddia ederken tekfir suçlamasını Hz. Ali'ye de yöneltmişlerdir.

İslâm tarihinde kendilerine *Hâricîler* adı verilen bu grup, hakeme razı oldukları için hem Muâviye'nin hem de Hz. Ali'nin büyük günah işleyip küfre girdiklerini iddia ederek onlardan günahlarına tövbe etmelerini istemişlerdir. Büyük günah ve iman-amel ilişkisi konusunda ortaya çıkan söz konusu tartışma siyasi-ideolojik zeminde ortaya çıkmış, kelâmî ve fikhî boyutlar kazanmıştır. Konu etrafındaki tartışmalar esas olarak şu gibi sorular üzerinden gerçekleşmiştir: "Büyük günah işleyen mü'min midir, değil midir?" "Ahirette ebedi olarak cehennemde mi kalacaktır, yoksa Allah'ın rahmeti her şeyi kapsayacak durumda geniş olduğu için affedilmesi mümkün müdür?" "Büyük günah işlemek hangi fikhî sonuçları gerektirir?"¹

1. Fırkaların İman-Amel İlişkinine Yaklaşımları

Her fırka iman-amel ilişkisi bağlamında kendi bakış açısına ve ilkelerine göre tavrını belirlemiştir. Hâricîler, Mürcie, Mu'tezile, Şî'a ve Ehl-i Sünnet arasında cereyan eden tartışmalarda Hâricîler imanı, Allah'ın birliğine, Muhammed'in Allah'ın resulü ve getirdiklerinin Allah'tan olduğuna şehâdet edip bütün farzları yapmak olarak tanımlamışlardır.² Konu duygusal zemine de intikal etmiş, Hâricîlere göre müşrik ve münafıklara sevgi besleyip dost olanlar müşrik ve münafıklar kategorisine dâhil edilmiştir.³ Ancak bu ayırım ideolojik ve politik bir zeminde gerçekleşmiş olup, kimlerin müşrik veya münafık oldukları, Hâricîlere karşı ortaya koydukları duruşa göre belirlenmiştir. Buna göre Hâricîliğe muhalif olan herkes Hâricîlerin kendi kabulleniş ve Kur'an yorumlarına göre müşrik ve münafık kategorisine konulmuş olup, savaşıp öldürülmeleri gereken kimseler olmaktadır. Nitekim bu bakış açısından hareketle Hâricîlerin Müslüman oldukları halde kendilerinden olmayan kimselere ve gruplara olan tavır ve davranışları tamamen düşmanca olmuştur. Hâricîlere göre büyük günah işleyenin kâfir olarak görülmesi; yani tekfir edilmesi onların nezdinde bu kişilerin katledilmelerini vacip kılıyordu. Hâlbuki Kur'an'da ibadet etmeyenler ile ilgili herhangi bir dünyevi ceza veya kısas durumu mevcut değildir. Onlar din adına yaptıkları eylemleri meşrulaştırmak için zihinlerinde büyük günah ile küfrü eşitlemişlerdi. Böylece onlar Sıffin Savaşı'na katılan ve hakem olayını onaylayan tüm tarafları tekfir edip suikast planlarını uygulamaya geçirmişlerdir. Buna bağlı olarak birçok sahabe onların kıyımına maruz kalmıştır.⁴

Hâricîlerin iddiaları karşısında Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve tâbiûndan bir grup, imana yalnızca amellerin delil olabileceği, sözün imana delil teşkil edemeyeceği şeklindeki görüşlerinden hareketle büyük günah işleyenin münafık olduğunu iddia etmişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)⁵ ve Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunu oluşturan cumhur ise, büyük günah işleyen kimsenin "âsî bir mü'min" olduğunu, durumunun Allah'ın elinde olduğunu, dilerse ona günahı nisbetinde azap edeceği, dilerse affedeceği görüşünü öne çıkarmışlardır. Mu'tezile'ye mensup olanlar ise, mü'minle Müslüman'ın arasını ayırarak, büyük günah işleyenin *mü'min* olmadığını, ancak *müslüman* sayıldığını iddia etmişlerdir. Şî'a'nın bir kısmının konuya yaklaşımı da Mu'tezile ile paralellik arz etmektedir. Hâricîler, Mu'tezile ve Şî'a'nın başı çektiği fırkalar imanı kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve uzuvların ameli olarak

¹ bk. Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, (İstanbul: Ankara Yayıncılık, ts.), 105.

² bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 192-193; Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, thk. El-Hâcc b. Sa'îd Şerîfî, (Beyrut: Dâru'l-'Arab el-İslâmî, 1990), 3/269.

³ bk. Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2/121.

⁴ Geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Necmettin Çalışkan - Yusuf Okşar, "Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Haziran 2020), 7 (1), 105-109.

⁵ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, "el-Fikhu'l-ebser", *İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, 2008), 49-52; Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, "el-Fikhu'l-Ekber", *İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, 2008), 57-58.

değerlendirmişler; imanı kalbin, dilin ve organların fiili olarak tanımlamışlardır.⁶ Yine İmam Şâfiî (ö. 204/820), İmam Mâlik (ö. 179/795), Evzâî (ö. 157/774), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) gibi hadisçi ve fıkıhçılar da imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve dinin unsurlarını yerine getirmek olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir.⁷ Böylece ameli imanın ayrılmaz bir cüzü olarak görenler açısından iman ettiğini söyleyip de ameli terk eden kimseler iman dairesinin dışına çıkarılmakla beraber, sonuçta ameli terk ettiklerinden dolayı onlara nasıl muamele edileceği konusundaki yaklaşımları farklılıklar arz etmiştir.

Mürcie, Hâricî anlayışa tepki olarak Müslümanlar arasındaki parçalanmayı engellemeye, Müslümanların birliğini korumaya yönelik bir iman anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Ancak bunu yaparken, imanın hakikatini sırf kalbî bir anlayışa indirgemeye, ameli değersizleştirmeye yönelik bir iman anlayışını öne çıkarmıştır.⁸ Mürcie, küfürle beraber itaatin fayda vermemesi gibi, imanla beraber günahın da zarar vermeyeceği iddiasını gündeme getirmiştir. Mürcie itikadını benimseyenler, büyük günah işleyen hakkındaki hükmün ertelenerek işin Allah'a havale edilmesinin en doğru yol olacağını ileri sürmüşlerdir. Hâricîler tüm muhaliflerini tekfir ederken, Mürcie'ye mensup olanlar, siyasi nedenlerle ihtilaf edip birbirlerine kılıç çekip savaştan, birbirinin kanını döken tarafların, kelime-i şهادeti yerine getirmelerinden dolayı müşrik olmakla veya kâfirlikle nitelendirilemeyeceklerini, onlar hakkındaki hükmün ancak Allah tarafından verileceğini iddia etmişlerdir. Bu düşünceyi taşıyanlar, Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunu teşkil eden cumhurdan büyük bir grup ile de uyuşum içerisinde olmuşlardır. Mürcie'den olan bu kimselerin iman-amel ilişkisi ve büyük günah işleyeninin durumu hakkındaki görüşleriyle cumhurun görüşleri arasında önemli derecede bir paralelliğin varlığı söz konusudur.⁹

Mu'tezile'ye göre ise sahih iman, Hakk'a inanmak, imanını dil ile ikrar ve onu amelle tasdik etmektir. İman ettiğini dil ile ikrar ettiği halde onu ameliyle tasdik etmeyen kimse *fâsık* olur. Dil ile ikrar edip kalbinden tasdik etmeyen kimse ise *münafık* olur. İman söz ve fiildir. Kişi ibadetleri hakkıyla yerine getirmediği müddetçe mü'min olamaz. Ondan büyük günah sadır olursa mü'min olmaktan çıkar. Mu'tezile'ye göre İman ve amel birbirinden bağımsız değildir. Bir kimse imanı gereğince amel etmediğinde cennete giremez. Büyük günah işleyenler de orada ebedi kalmak üzere fâsık olarak cehenneme girerler.¹⁰ Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfir olmayıp, ikisinin arasında bir yerde (*el-menzile beyne'l-menziletayn*) bulunmaktadır. Böylelikle Mu'tezile, büyük günah işleyeni fâsık olarak isimlendirerek onları kâfir sayan Hâricîlerle onu mü'min kabul eden Mürchie arasında bir anlayışı benimsemiş olmaktadır. Onlara göre, büyük günah işleyen kişi ne mümin ne de kâfirdir; o fâsıktır ve iki menzile arasında bir yerdedir. Mu'tezileye göre fâsık kimse, iyi hasletleri kendisinde toplamayan kimsedir. Dünyada iken herhangi bir şekilde imana veya küfre dâhil olmayan büyük günah sahipleri, günahlarına tövbe etmeden öldüklerinde ahirette ebedi cehennemlik olarak kabul edilmekte olup, cezaları kâfirlerin cezasına göre daha hafif olacaktır.¹¹

Bütün bu yönelişlerin ortasında Ehl-i Sünnet'in konuya yaklaşımı itidal, uyum, uzlaşma ve Müslümanların birliğini muhafaza hedefine yöneliktir. Bunun için Müslümanların

⁶ bk. Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 129; Temel Yeşilyurt, "İmanın Mahiyeti", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 9. Baskı, 2020), 282; Mehmet Tözluyurt, "Günümüz İnanç Sorunları", *Kelam Tarihi*, ed. Mehmet Baktır-Ahmet Çelik, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 373.

⁷ Mehmet Tözluyurt, "Günümüz İnanç Sorunları", 374.

⁸ bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 192-193.

⁹ bk. Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 129-131.

¹⁰ bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 193, 197-200.

¹¹ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 139; Murat Akın, "İlk Ortaya Çıkan Mezhepler", *Kelam Tarihi*, ed. Mehmet Baktır-Ahmet Çelik, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 115-116; Ramazan Altıntaş, "Sistematik Dönem Kelam Okulları Mu'tezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 9. Baskı, 2020), 90-91.

kendi aralarında birbirlerini tekfir edip birbirlerinden teberri etmelerine karşı bir duruş sergilenmiştir.¹² Ehl-i Sünnet'in genel anlayışına göre *ehl-i kible* tekfir edilemez" ilkesi temel prensip olmuştur.¹³ Ehl-i Sünnet küfrün dışında günahından dolayı bir kimsenin mü'min sıfatının kaybolmayacağı, büyük günah işleyerek fiska düşmüş olsa bile onun iman dairesinden çıkması olmayacağı görüşünü öne çıkarmıştır. Ehl-i Sünnet, haksız yere adam öldürmek veya *irtidat* gibi durumların dışında Müslüman bir kimseyi öldürmenin helal olmadığını söyleyerek, büyük günah işleyen herkesin öldürülmesini helal sayan Hâricîlerin görüşüne zıt bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ehl-i Sünnet'e göre eğer günah işleyenlerin hepsi günahlarından dolayı küfre düşmüş olsalardı, o durumda *mürted* olarak İslâm'dan çıkmış olurlardı. Böyle bir durumda ise onlara ceza (*hadd*) tatbik edilmeksizin doğrudan öldürülmeleri gerekirdi. Artık bu durumda hırsızlık yapanın elinin kesilmesi, zina edenin kırbaçlanması veya recmedilmesinin bir anlamı olmaz, onlara ölümden başka bir ceza tatbik edilmezdi.¹⁴ Ehl-i Sünnet'e göre helal saymaması kaydıyla büyük günahlardan birini işleyen Müslüman bir kimse kâfir sayılamaz, ondan "iman" ismi kaldırılamaz. Bir mü'minin kâfir olmamakla beraber günahkâr/fâsık olması mümkündür. Bu durumda Hâricîlerin iddia ettikleri gibi mü'min olduğu halde fiska işleyen kimsenin ebediyen cehennemde kalacağı söylenemeyeceği gibi, Mürcie'nin iddia ettiği gibi günahların mü'minin imanına zarar veremeyeceği, o kimsenin cehenneme girmeyeceği de söylenemez. Şirk koşmak ve küfür dışında büyük ve küçük günah işleyen, fakat tövbe etmeden mü'min olarak ölen kimsenin durumu Yüce Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse ona cehennemle azap eder, dilerse affeder, cehennem azabına uğratmaz.¹⁵ Ehl-i Sünnet'in sembol isimlerinden Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre imanda asıl olan kalbin tasdikidir; dil, kalpteki imanın tercümanıdır. İnsanın diğer uzuvlarına müdahale edilebilse bile, insan istemediği sürece kalbine asla müdahale edilemez. Bir kimsenin mü'min olabilmesi için asıl olan kalbî tasdik olduğu için, amelinde noksanlık bulunan veya ameli terk eden kimse işlediği günahı hafife almama veya helal saymama kaydıyla imandan çıkmaz, mü'min olma vasfını yitirmez. Günah işleyen kimse mü'min olmakla beraber emre muhalefeti nedeniyle âsî, itaati terk ettiği için de fâsıktır. Büyük günah işleyen ebediyen cehennemde kalması düşünülemez. Çünkü kalbindeki tasdiki nedeniyle iman hâlâ mevcuttur. Büyük günah işleyerek ölen kimsenin durumu Allah'ın iradesine kalmıştır. Dilerse cehennemle cezalandırır, dilerse affeder.¹⁶ Eş'arî'ye (ö. 324/935-36) göre de kalbiyle iman ettiği halde büyük günah işleyen kimse dinden çıkmaz. Kibleye yönelerek namaz kılmayı kabul edenler işledikleri günahlar nedeniyle cehennemlik sayılmayacakları gibi, cennetle müjdelenen kimselerin dışında kalanların hakkında da "cennetliktir" diye hüküm verilemez. Zira günah işleyenler hakkında bizzat Allah haber vermedikçe, Allah'ın onlar hakkındaki dileğinin ve hükmünün ne olduğunu kimse bilemez.¹⁷

2. İman-Amel İlişkisi Konusundaki Tartışmaların Günümüze Yansıması

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de amelin imandan bir cüz olup olmadığı konusu bir şekilde Müslüman toplumun gündemine girmektedir. Müslüman olduğunu iddia ettiği veya da sosyo-kültürel olarak Müslüman bir topluma mensup olup da Allah'ın emrettiği amellerin

¹² bk. Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (El-Fark beyne'l-Firak), çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1979), 338-339.

¹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/351-352.

¹⁴ bk. Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 327-328.

¹⁵ bk. Ebû Hanife Numan b. Sabit, "el-Fıkhü'l-Ekber", 57; Mevlüt Özler, "Selefiyye", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 9. Baskı, 2020), 109.

¹⁶ bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûçî, (Beyrut: Dâru Sâdır; İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2001), 373-379, 382-383; Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1978), 167-170; Temel Yeşilyurt, "Mâtürîdîlik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 9. Baskı, 2020), 145.

¹⁷ bk. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehlis-Sünnet*, çev. Ramazan Biçer, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 150-151.

tamamını veya bir kısmını yerine getirmeyen ya da günah işleyen kimsenin itikadi yönden durumunun ne olacağı, ona nasıl muamele edileceği konusu etrafındaki tartışmalar bir türlü durulmamış, istikrar bulmamıştır. Çünkü konu etrafındaki tartışmalar salt kelâm ilmi çerçevesinde yapılan teolojik tartışmalar olmayıp, aynı zamanda ideolojik ve politik boyutları olan bir tartışmadır. Konuya ilişkin Ebû Hanife, Mâturîdî ve Eş'arî çizgisindeki Ehl-i Sünnet anlayışı günümüzün İslâm coğrafyasında yaygın olarak varlığını devam ettirirken, tarihteki Hâricî anlayışın yerini "neo-hâricîlik" olarak isimlendirebileceğimiz, kendilerini İslâm coğrafyasına "Ehl-i Sünnet" olarak takdim eden birtakım radikal Selefi oluşumlar almıştır. Vahhâbilik temelli bu oluşumların ortak özelliği, siyaset ve yönetim alanında Emevî modelini örnek alarak saltanat ve hanedanlığı öne çıkarırken demokrasiyi şirk olarak damgalamaları, ameli imandan bir cüz olarak görüp kendileri gibi düşünmeyen, farzları yerine getirmeyen, örneğin namaz kılmayan Müslümanları müşrik veya mürted ilan edip tekfir etmeleridir.¹⁸ İdeolojik ve politik bir yaklaşımla kendileri gibi düşünmeyen, amel konusunda zaafı olan Müslümanları tekfir edip damgalamak, söz konusu bu Müslümanların din adına öldürülmelerine, mallarının gasp edilmesine giden yolu meşrulaştırmaya yönelik gözükmektedir.

İmanın ne olduğu, amelin imandan bir cüz olup olmadığı konusunda her fırka Kur'an ve sünnete müracaat ederek kendi bakış açısını teyit edecek delilleri getirme yoluna gitmiştir. İmanın kalbî tasdik olduğunu, amelin imandan bir cüz olmadığını iddia edenler, "İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver..."¹⁹, "İman edip hayırlı işler yapanlara gelince, onlar da cennetliklerdir; onlar orada ebedî kalacaklardır."²⁰, "Ey peygamber! Kalpleri iman etmediği halde, ağızlarıyla inandık diyenler ve Yahudilerden küfür içinde koşanlar seni üzmesin."²¹, "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar."²², "Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan kişi hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse ve kim kalbini kâfirliğe açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır. Onlar için büyük bir azap vardır."²³, Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz."²⁴, "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- mü'min olduğu halde dünya ve ahirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."²⁵, "Ey Muhammed! Bedeviler: 'Biz iman ettik' dediler. De ki! İnanmadınız ama İslâm (Müslüman) olduk deyin. İman henüz kalplerinize yerleşmedi. Şayet Allah'a ve peygamberine itaat ederseniz Allah işlediklerinizden bir şey eksiltmez"²⁶ gibi imanın yerinin kalp olduğunu, kalbî tasdiğe dayalı imanın amelden önce geldiğini gösteren ayetleri görüşlerine delil getirmektedirler. Bu görüşü teyit eden hadisler de vardır:

¹⁸ bk. Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası İlimi Toplantı*, İstanbul 8-10 Kasım 2013, (İstanbul: 2014), 485-488; Mehmet Bozkurt, *Sünnilik, Şiflik, Alevilik, Vehhâbilik Nedir*, Ankara: y.y., 2010), 269; Hilmi Demir, "Selefler ve Selefi Hareketi İŞİD Ne kadar Sünnidir", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Rapor No: 21*, (Ağustos 2014), 20-21; Mehmet Zeki İşcan, "Tarih Boyunca Selefi Söylem", *İlahiyat Akademi Dergisi*, (Yıl: 2015), Cilt, Sayı: 1-2, 10-13.

¹⁹ el-Bakara, 2/25.

²⁰ el-Bakara, 2/82

²¹ el-Mâide, 5/41.

²² el-En'âm, 6/125.

²³ en-Nahl, 16/106.

²⁴ el-Enbiyâ, 21/87-88.

²⁵ el-Mü'min, 40/40.

²⁶ el-Hucurât, 49/14.

*“Şüphesiz Allah, sizin bedenlerinize ve suretlerinize bakmaz. Fakat o, sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”*²⁷; *“Şüphesiz Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat o sizin amellerinize ve kalplerinize bakar.”*²⁸

Üsame b. Zeyd’in bir harp esnasında alta düşürmüş olduğu düşmanını ölüm korkusuyla kelime-i tevhid getirdiği halde öldürmüş olduğunu Hz. Peygamber’e anlatması üzerine Hz. Peygamber: “Onun ölüm korkusuyla söylediğini nereden biliyorsun, kalbini yarıp da baktın mı?” diyerek ona yaptığının yanlış olduğunu bildirmiştir.²⁹

Bu delillerin karşısında imanla amelin bütünlüğünü, amelin imandan bir cüz olduğunu iddia edenler de kendi görüşlerini teyit için ayet ve hadislerden deliller getirmektedirler. Örneğin Kur’an’da *“İnsanlar, ‘inandık’ diyerek, (amel ile) denenmeden başıboş bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancılara da mutlaka ortaya çıkaracaktır”*³⁰ denmektedir. Bedevilerin imanının samimiyetsizliğine işaret eden ayeti takip eden ayette olduğu gibi iman ile sâlih amellerin (örneğin Allah yolunda mal ve canla cihad etmek) bir arada zikredildiği ayetlerin yanında,³¹ özellikle Tevbe suresinin *“Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, başlıyıcıdır.”* mealindeki 5. ayetini, yine söz konusu ayeti tefsir bağlamında *“İnsanlarla lâ ilâhe illallah deyinceye kadar savaşmakla emredildim. Bunu dediklerinde Allah’ın hakkı hariç kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah’a aittir.”*; *“İnsanlarla Allah’tan başka ilah olmadığına ve benim de O’nun resulü olduğuma şahadet edinceye, kiblemize yönelinceye, kurbanımızdan yiyinceye, namazımızı kılıncaya kadar savaşmakla emredildim. Bunu yaptıklarında Allah’ın hakkı hariç, onların kanları ve malları bize haram olur. Müslümanların lehine olan şeyler onlar için de terettüp eder, Müslümanların aleyhine olan şeyler yine onlar için de terettüp eder.”*; *“İnsanlarla Allah’tan başka ilahın olmadığına, Muhammed’in de O’nun elçisi olduğuna şahadet edinceye, namazı kılıncaya, zekâtı verinceye kadar savaşmakla emredildim. Bunu yaptıklarında Allah’ın hakkı hariç, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah’a aittir.”* şeklinde farklı ifadelerle gelen hadislerdir.³² Ayete göre söz konusu müşriklerin öldürülmekten kurtulmaları, ancak tövbe etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleriyle mümkündür. Bunları yapmadıkça, sırf “iman ettik” diyerek iman etmiş sayılmazlar. Ayeti tefsir için getirilen hadis/ler de bunu teyit etmektedir. İlgili ayete ve hadislere göre mukâtele edilip öldürülmeleri emredilen kimselerin af edilerek kanlarının ve mallarının bağışlanması, ancak onların mü’min olmalarıyla mümkün olmaktadır. Bu noktada sadece Allah’tan başka ilah olmadığını, Hz. Muhammed’in de Allah’ın resulü olduğunu dil ile ikrar edip kalp ile tasdik etmek yeterli olmayıp, aynı zamanda namazın kılınıp zekâtın da verilmesi gerekmektedir. Nitekim onlar bu görüşlerini teyit için ridde olayına; yani birinci halife Hz. Ebubekir (ö. 13/634)’in bedevilerin namazla zekâtın arasını ayırmalarının doğru olmadığını söyleyerek³³ kendisine zekât vermeyenlere karşı harp etmesine de atıfta bulunurlar. Tevbe suresinin beşinci ayetinin, ilgili hadislerin ve ridde olayının değerlendirilmesi, amelin imandan bir cüz olduğu doğrultusunda onları görüşlerine delil olarak getirenlerin görüşlerinin kritik edilmesi, bu makalenin boyutlarını aşan farklı bir makalenin konusu olacak kadar üzerinde yoğunlaşıp derinleşmeyi gerektiren

²⁷ Ebu’l-Hüseyn Müslim b el-Haccâc, *Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Birr 33.

²⁸ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zühd”, 9.

²⁹ bk. Müslim, “İman”, 158-160; Ebû Dâvûd Süleyman el-Eş’as, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Cihad”, 95.

³⁰ el-‘Ankebût, 29/2-3.

³¹ bk. el-Hucurât, 49/14-15.

³² bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Salât”, 28, “Zekât”, 1; Müslim, “İman”, 32-36; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 95; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “İman” 1, 2.

³³ bk. Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/104.

bir konudur. Amelin imana dâhil olup ondan bir cüz olduğu görüşüne gidenler, Cibril hadisinin,³⁴ İslâm'ın beş şey/şart üzerine kurulmuş olduğunu ifade eden hadisin³⁵ yanında, mü'min kimsenin, insanların elinden ve dilinden emin ve selamette olduğu kimse olduğuna işaret eden hadisleri³⁶ de görüşlerine delil getirirler. Örneğin aşağıdaki hadis, onlar tarafından amelin imandan bir cüz olduğuna dair en çok öne çıkarılan delillerden biridir. Söz konusu hadiste, "Lâ ilâhe illallah sözü ile beraber, yoldan insanlara eziyet veren şeylerin kaldırılması ve utanma (hayâ) konusu; yani amel de imana dâhil edilmektedir:

*"İman yetmiş (veya altmış) kusur şubedir. En yükseği, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' sözüdür; en aşağısı ise, eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir."*³⁷

3. Konunun Kur'an Semantiği Ve İnsan Fıtratı Üzerinden Değerlendirilmesi

Yukarıdaki anlatımlar nazar-ı itibara alındığında, iman-amel ilişkisi konusunda her iki tarafın da kendi bakış açılarından hareketle gerek Kur'an'dan gerekse sünnetten kendi görüşlerini teyit edecek delilleri bulabildikleri anlaşılmaktadır. Her iki yaklaşım beraber değerlendirildiğinde, kelimenin gerçek anlamında Müslüman kimliğinin oluşması, imanın kemale ermesi noktasında iman ile amel arasında güçlü bir ilişkinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak problem, bu ilişkinin mahiyetinin ne olduğu konusunda odaklanmaktadır. Çünkü iman-amel ilişkisi konusundan hareketle kişilerin mü'min veya kâfir sayılmasının dünyevi sonuçları vardır. Müslüman bir toplumda kendisini İslâm'a nisbet eden bir kimsenin kâfir sayılmasının dünyevi sonuçları olmuştur ve bu sonuçlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Tekfirci mantığın siyasal egemenlik kurduğu bir ortamda, Hâricî bir bakış açısıyla büyük günah işleyeni tekfir etmek; yani onu kâfir, müşrik ve mürted olarak nitelendirmek, onun toplum içerisindeki statüsünü değiştirmekte, mü'min olarak elde ettiği kazanımların kaybedilmesine veya elinden çıkmasına, din adına kanının akıtılıp malına el konulmasına neden olmaktadır.³⁸ Diğer taraftan imanın sadece dil ile ikrar ve kalbî tasdiğe indirildiği bir ortamda da imanın vicdanla, amele taalluk eden ahlâkî ve hukûkî ilkelerle olan dinamik ilişkisi zarar görmekte, iman akide olarak ahlâka ve hukuka intikal etmeyen statik bir konuma oturtulmakta, ibadetler de sadece klasik fıkıhın çerçevesi içerisinde hapsedilen içerikten yoksun şeklî ritüellere dönüşmektedir.³⁹ Bu ikilem günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Bu ikilemin yüzyıllar boyunca bir uzlaşma noktasına varamamasının altında, özellikle başkalarına karşı tekfir siyasetini yürütenlerin ideolojik ve politik tercihleri yattığı kadar; yani bu meselenin İslâm coğrafyasındaki farklı mezhebi görüşler ve yönelimler arasında devam eden iktidar ve hâkimiyet mücadelesine alet edilmesi kadar, konuya yaklaşım ve yöntem problemi de yatmaktadır. Problemin ideolojik ve politik yönünün tartışılması ayrı bir makalenin konusu olabilir. Ancak yöntem konusunun masaya yatırılması gerekir.

İman-amel ilişkisi problemine yaklaşırken konunun hangi zeminde ele alınarak tartışılması gerektiği önem kazanır. İman-amel münasebetini salt ilahi vahiy üzerinden; yani Kur'an'ın bizâtihî kendisinin sistematik bütünlüğü ve semantiği üzerinden mi, yoksa onu kendisince algılayan, anlayan ve yaşantısına intikal ettirme durumundaki insan ve toplum gerçeği üzerinden mi tartışıyoruz? Konunun mihrine oturtulması için önce bu sorunun

³⁴ bk. Müslim, "İman", 1. Ayrıca bk. Buhârî, "İman", 37; Ebû Dâvûd, "Sünnet" 16; İbni Mâce, Mukaddime, 9.

³⁵ bk. Buhârî, "İman", 2; Müslim, "İman", 19-22. Ayrıca bk. Tirmizî, "İman" 3; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İman" 13.

³⁶ bk. Buhârî, "İman", 4, 5; Müslim, "İman", 64, 65; Ebû Dâvûd, Cihad, 2; Tirmizî, İman, 12; Nesâî, "İman", 8; Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Fiten", 2.

³⁷ Müslim, "İman", 58. Ayrıca bk. Buhârî, "İman", 3; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 14; Nesâî, "İman" 16; Tirmizî, "Birr", 80; "İman", 7; İbni Mâce, "Mukaddime", 9.

³⁸ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, s. 203.

³⁹ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bk. İlhami Güler, "İmansız ve ahlaksız itikat ve ibadet Müslümanlığı", <https://www.karar.com/gorusler/imansiz-ve-ahlaksiz-itikat-ve-ibadet-muslumanligi-1634660>, (Erişim: 08.11.2021, 18:32)

cevaplanması gerekiyor mu? Konunun hangi zeminde ele alınıp tartışılacağı belirlenmeden onun etrafında yapılan tartışmaları bir uzlaşma noktasında buluşturmak ve onunla ilgili zihinlerde oluşan ikilemi izale etmek mümkün gözüküyor! Çünkü ilâhî vahyin; yani Kur'an'ın kendisiyle, ona iman eden, onu kendisince algılayıp anlamaya ve yaşamaya çalışan insan ve toplum birbiriyle özdeş değildir. Doğrudan ilâhî vahiy olan Kur'an'la insan fitratı aynı düzlemde değildir. Yani daha açıkçası Kur'an'la insan, İslâm'la Müslüman birbirine özdeş şeyler değildir. İslâm, Allah'ın peygamberlere vahyettiği, onlar aracılığı ile insanlığa tebliğ edilen dinin kendisidir. Kur'an, bu meyanda vahyedilen kitapların son halkası, Hz. Muhammed de peygamberlerin sonuncusu (Hâtemu'l-Enbiyâ)dır. Bu bağlamda hükümler, ilkeler ve prensipler açısından Kur'an'la onu beyan eden sahih sünnet birbiriyle tam bir uyum içerisinde bütünlük arz eder. Konuyu Kur'an'ın kendi sistematiği, ilkeleri ve Kur'ânî kavramların semantiği üzerinden ele aldığımızda, iman ile o imanın gerektirdiği kalbî veya uzvî amellerin; ilâhî vahyin çerçevesini çizip içeriklerini doldurduğu ahlâk, ibadet ve hukuk değerlerinin birbirinden koparılamayacak derecede iman merkezli muhkem bir sistemi oluşturduğunu anlarız. İman merkezli bu sistem içerisinde başta tevhid olmak üzere *islâm*, *takvâ*, *huşû*, *ihlas*, *ihsan*, *adalet*, *istikâmet*, *emânet*, *tevâzu*, *kerâmet*, *infâk*, *iffet*, *hayâ* gibi imanın gerektirdiği değerleri ifade eden kavramların doğrudan imanın semantik alanını oluşturduğunu, kalbî-amelî bütün bir değerler sisteminin imandan bağımsız olmadığını, yani imana dâhil olduğunu görürüz. Namaz, oruç, zekât, hac, kurban gibi ibadetler (ameller), ancak iman merkezli bu değerler sistemi içerisinde onlarla bütünleşen bir bağ oluşturarak gerçek anlamını bulabilir. Doğrudan Kur'ânî kavramların birbirleriyle oluşturdukları anlam örgüsü açısından İman merkezli semantik sistemde küfre, şirke, fıska, zulme, riyaya, yalana, tekebbüre, isyana, aldatmaya, iffetsizliğe yer olmadığı gibi; küfür merkezli semantik sistemde de yukarıda zikredilen îmânî-ahlâkî değerlere ve amellere yer yoktur.⁴⁰ İman etmedikçe amelin bir kıymetinin olmaması da bundandır.

İman-amel ilişkisi doğrudan Kur'an'ın ve onu beyan eden sahih sünnetin kendi sistematiği üzerinden değil de, Kur'an'ın hitabına ve Hz. Peygamber'in tebliğine muhatap olup ona iman eden Müslüman birey ve toplum zemininde ele alındığında durum farklılaşır. Çünkü artık ortada ilâhî vahyin bizâtihi kendisinden değil; Allah'ın akıl, nefis ve irade vererek imtihan için yarattığı, nefsinin tezkiye etmediğinde yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan dökebilecek, hevâsına ve şehvetine mağlup olabilecek, ihtiras ve zaafı sahibi, günah işleyebilen bir varlıktan, yani insandan söz etmekteyiz. Ayrıca töreler, gelenekler, yaygın zihniyetler gibi insanın dini anlamasına, yorumlamasına ve yaşamasına etki eden birçok faktörler de vardır. Konu doğrudan ilâhî vahyin kendisi değil de insan fitratı olduğunda, kalbî tasdikle amel arasında çok güçlü bir bağın olduğunda şüphe olmamakla beraber, amelde yapılan kusurlar veya günah işleme durumları onu iman dairesinin dışına çıkarmaz; ama imanına zarar verir, onu zaafa uğratar. Yani insanın iman etmiş olması; iman esaslarını kalbiyle tasdik edip dili ile ikrar ediyor olması, onun melek haline geldiği, imanının kemale erdiği, amelî noktada hiç hata yapmayacağı, gaflete düşüp günah işlemeyeceği anlamına gelmez. İnsan ne kadar iman etmiş olsa da, her an gafletine, cehaletine, şehvetine ve nefsinin arzularına yenik düşebilir, amellerinde kusur işleyebilir. Böyle bir durumda o insanın pişmanlık duyması, tövbe ve istiğfarla Allah'a yönelmesi, gûnahta ısrar etmemesi onun imanına, yani mü'min olduğuna delalet eder. *“Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin! Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır” mealindeki ayette*⁴¹ mü'minler, gerçekte kâmil bir imana davet edilmektedirler. Aslında onlar zaten iman üzerindedirler; ancak bu imanın şuur haline gelerek kemal noktasına ulaşması daha başka bir

⁴⁰ Kur'ânî kavramların oluşturduğu semantik alanlar için bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 25-35; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, ts.), 211-267.

⁴¹ en-Nisâ, 4/136.

şeydir. Mü'minlerden iki topluluk birbiriyle çarpıştığında; yani birbirlerinin kanlarını dökmeye başladıklarında, bir mü'minin diğer mü'min kardeşinin kanını dökmesinin büyük günah olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu durumda diğer Müslümanlara yapılması tavsiye edilen şey birbiriyle çarpışan mü'minlerin tekfir edilmesi değil, aralarının ıslah edilmesidir.⁴² Aşağıdaki ayetler, mü'min oldukları halde günah işleyen kimselerin nasıl davranmaları gerektiğine işaret etmektedir:

“Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar (yani takva sahibi mü'minler), bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”⁴³

Mü'min olduğu halde gaflete düşerek Allah'ın izni olmaksızın peygamber olarak gönderildiği kavminden kaçıp günah işleyen Yunus peygamberin davranışı da yukarıdaki ayetlerin mesajına uygundur:

“Şüphesiz Yunus da gönderilmiş (elçi)lerdendi. Vaktiyle o, yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı. Böylece kuraya katılmıştı da kaybedenlerden olmuştu. Derken onu balık yutmuştu, oysa o kınanmıştı. Eğer o (Allah'ı çokça) tesbih edenlerden olmasaydı, Onun (balığın) karnında (insanların) dirilip-kaldırılacakları güne kadar kalakalmıştı.”⁴⁴

“Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda (yaptığına pişman olarak) karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!” diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş (mü'min) olanları böyle kurtarıyoruz.”⁴⁵

Sonuç olarak yukarıdaki ayetlerde de işaret edildiği gibi konu, doğrudan Kur'an'ın kendi sistematiği ve semantiği üzerinden değil de insan fitratı üzerinden değerlendirildiğinde, kalbinde îmânî tasdik olduğu halde amelde yapılan kusurlar ve günaha girme durumları insanı imandan çıkarmaz, onu kâfir ve mürted durumuna düşürmez. Çünkü mahiyet olarak Allah'ın kelamı Kur'an'la insan ontolojik yönden birbiriyle özdeş değildir. Kur'an'ın kendi sistematiği içerisinde iman ile salih amel birbirinden ayrılmaz, birbirinden kopmaz bir bütün oluştururken, nefsi zaafarla malul insan fitratı böyle değildir. İmanın kalbî tasdikle gerçekleşmesi bir kimseyi dinen mü'min yapmakla beraber, o kimsede nefsin tamamen ortadan kalktığı, İblis'in artık ona vesvese vermediği, insanın melekleştiği anlamına gelmez. Elbette ki mü'min bir insandan beklenen şey gaflete ve nefesine mağlup olmamasıdır. Ancak imtihan için yaratılan insan her zaman için gaflete düşme, yanlış yapma ve günah işleme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda Müslüman bir kimsenin kalbinde iman olduğu halde ameli kusurlarından veya işlediği birtakım günahlardan dolayı tekfir edilmesi, mürted ilan edilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu konuda Kur'an'ı beyan eden sahih sünnetin de bize gösterdiği yol şudur: Hz. Peygamber, imana ve mü'min kimliğine vurgu yaptığı hadislerinde vahyî perspektifle iman-amel bütünlüğüne işaret etmiş, ancak gerek Mekke'de gerekse Medine'de dini (İslâm'ı) tasdik eden herkesi Müslüman kabul etmiş, hiç kimseyi tekfir etme yönüne gitmemiştir. Örneğin çevresinde kimlerin münafık olduğunu bilmesine rağmen onları tekfir etmemiştir. Tekfirci zihniyet ve davranış modeli, insanların kaybedilmesine, Müslüman toplumun parçalanmasına ve birliğini kaybetmesine neden olur. Bu durum İslâm'ın davet metoduna da aykırıdır. Amaç, kimlik olarak kendisini İslâm dairesinde gören kimseleri kaybetmek değil, onları kazanmak olmalıdır. Şüphesiz kâmil bir

⁴² bk. el-Hucurât, 49/9-10.

⁴³ Âl-i İmrân, 3/133-135.

⁴⁴ es-Sâffât, 37/139-144.

⁴⁵ el-Enbiyâ, 21/87-88.

imanın ve mü'min şahsiyetinin teşekkülü, imanla amel arasındaki bütünlükte ve uyumda gerçekleşir. Aksi bir durum iman zafiyetinin ve kimlik parçalanmasının göstergesidir. Olgun bir Müslüman şahsiyetinin inşası kalbî tasdikle dayalı imanla beraber ona uygun, onunla bütünleşen amellerin icrasını da gerektirir. Bal küpünden balın, zehir küpünden zehrin sızması için tabiatı gereğidir. Günümüzün İslâm dünyasının imânî, ahlâkî ve hukûkî boyutta büyük bir değer erozyonuna maruz kaldığı, ciddi bir iman zafiyetini ve kimlik parçalanmasını yaşıyor olduğu da inkâr edilemez bir vaki'dir.

Kaynakça

- Akın, Murat. "İlk Ortaya Çıkan Mezhepler". *Kelam Tarihi*. ed. Mehmet Baktır-Ahmet Çelik, 90-122. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Altıntaş, Ramazan. "Sistemik Dönem Kelam Okulları Mu'tezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 63-94. Ankara: Grafiker Yayınları, 9. Baskı, 2020.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed. *Mezhepler Arasındaki Farklar* (El-Fark beyne'l-Fırak). çev. Ethem Ruhi Fıglalı. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1979.
- Bozkurt, Mehmet. *Sünnilik, Şiîlik, Alevîlik, Vehhâbîlik Nedir*. Ankara: y.y., 2010.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası İlmî Toplantı*. İstanbul 8-10 Kasım 2013. 485-524. İstanbul: 2014.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Çalışkan, Necmettin – Okşar, Yusuf. "Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (Haziran 2020), 7 (1), 99-124.
- Demir, Hilmi. "Selefler ve Selefi Hareketi İŞİD Ne kadar Sünnîdir". *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Rapor No: 21*. (Ağustos 2014), 6-22.
- Ebû İ'sâ Muhammed b. İ'sâ et-Tirmizî. *Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-Sahih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce. *Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî. *Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd Süleyman el-Eş'as. *Sünen*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit . "el-Fıkhu'l-Ekber". İmâm-ı A 'zâm'ın Beş Eseri. çev. Mustafa Öz. 55-69. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, 2008.
- Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit. "el-Fıkhu'l-ebzat". *İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. 35-52. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, 2008.
- Ebû Mansûr Muhammed b. Mâturîdî. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûcî. Beyrut: Dâru Sâdır; İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2001.
- Ebu'l-Hasan el-Eş'arî. *el-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünnet*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Ebu'l-Hüseyn Müslim b el-Haccâc. *Sahih*, 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*. thk. El-Hâcc b. Sa'îd Şerîfî. Beyrut: Dâru'l-'Arab el-İslâmî, 1990.
- İlhami Güler. "İmansız ve ahlaksız itikat ve ibadet Müslümanlığı". <https://www.karar.com/gorusler/imansiz-ve-ahlaksiz-itikat-ve-ibadet-muslimanligi-1634660>. (Erişim: 08.11.2021, 18:32)
- İşcan, Mehmet Zeki. "Tarih Boyunca Selefî Söylem". *İlahiyat Akademi Dergisi*. (Yıl: 2015), Cilt, Sayı: 1-2, 10-14.
- Muhammed Ebû Zehrâ. *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbgatullah Kaya. İstanbul: Ankara Yayıncılık, ts.

- Nûreddin es-Sâbûnî. *Mâturîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1978.
- Özler, Mevlüt. "Selefiyye". *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. 105-110. Ankara: Grafiker Yayınları 9. Baskı, 2020.
- Toshihiko Izutsu. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Toshihiko Izutsu. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, ts.
- Tözlüyurt, Mehmet. "Günümüz İnanç Sorunları". *Kelam Tarihi*. ed. Mehmet Baktır-Ahmet Çelik. 370-397. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yeşilyurt, Temel. "İmanın Mahiyeti". *Kelam El Kitabı* ed. Şaban Ali Düzgün. 281-288. Ankara: Grafiker Yayınları, 9. Baskı, 2020.
- Yeşilyurt, Temel. "Mâturîdîlik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 137-146. Ankara: Grafiker Yayınları 9. Baskı, 2020.